

Haçlıların Kudüs'ü Zapt Etme Düşüncesinde Dinî Referansların Motivasyon Bağlamında Tesiri: I. Haçlı Seferi Örneği*

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 12 Ağustos 2024 Kabul Tarihi: 13 Aralık 2024

✉ **Ayşe Çekiç**

Dr. Öğr. Üyesi / Assist Prof. Dr.

Mardin Artuklu Üniversitesi / Mardin Artuklu University

İslami İlimler Fakültesi / Faculty of Islamic Sciences

<https://ror.org/0396cd675>

<https://orcid.org/0000-0003-4214-1584>

aysecekeci@artuklu.edu.tr

Öz

1095-1291 yılları arasında gerçekleşen Haçlı Seferleri siyasi, sosyal ve ekonomik sebeplerinin yanında; dinî gerekçelere bağlı motivasyonu da oldukça yüksek bir organizasyondur. Seferlerle birlikte Kudüs'ün, Haçlılar tarafından ele geçirilmesi zaruri bir şehir olarak görülüp, Tanrı devletinin Kudüs'te temayüz edeceği düşüncesi Haçlıları Tanrı'nın ordusu olarak harekete geçirmeyi başarmıştır. Semavî dinler açısından Hıristiyanlığın dinî-ideolojik bir bakış açısıyla Kudüs'ü kolektif bir bilinçle zapt etme düşüncesinin yöntem ve sürecindeki işleyişi görmek Haçlıların inanmışlık derecesini ortaya çıkarmaya matuf bir sürecin analizini yapmayı sağlayacaktır. Bu minvalde makale, I. Haçlı seferi sınırları içerisinde Kudüs'ün zaptı düşüncesinde dini referansların Haçlılar tarafından nasıl algılandığı sorusuna odaklanmıştır. Haçlı ordularını Kudüs'e sevk eden dinî dayanak noktalarının Haçlı motivasyonuna sunduğu katkı ve Haçlıları harekete geçirici yönü anlaşılmasına çalışılmıştır. Çalışmada kaynak ve söylem analizi yöntemleri Haçlı kaynaklarına uygulanarak Haçlı aklının dinsel argümanları ve bunun Haçlı motivasyonuna sunduğu katkı değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Haçlı Seferleri, Kudüs, Hıristiyanlık, İnanmışlık, Kitlelilik, Motivasyon.

* Bu makale CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Effect of Religious References in the Context of Motivation in the Crusaders' Thought of Capturing al-Quds: The Case of the First Crusade*

Research Article

Received: 12 August 2024 Accepted: 13 December 2024

Abstract

The Crusades, which occurred between 1095 and 1291, were a highly motivated movement driven by religious, political, social, and economic factors. Through the campaigns, al-Quds was perceived as a city that needed to be captured by the Crusaders, and the belief that the Kingdom of God would be established in al-Quds successfully mobilized the Crusaders as an army of God. From the perspective of the Abrahamic religions, examining the methodology and processes behind the Crusaders' campaign to capture al-Quds through a collective religious-ideological lens will facilitate an analysis of the Crusaders' level of faith and conviction. In this regard, the article investigates how religious references were perceived by the Crusaders during the capture of al-Quds within the context of the First Crusade. The contribution of the religious pillars that motivated the Crusader armies' advance to al-Quds and their mobilizing aspects has been analyzed. In this study, source and discourse analysis methods were applied to Crusader sources to evaluate the religious arguments of the Crusader mindset and their contribution to Crusader motivation.

Keywords: Crusades, al-Quds, Christianity, Faithfulness, Massiveness, Motivation.

* This article is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Summary

The chaotic circumstances that engulfed continental Europe following the collapse of the Western Roman Empire prompted its inhabitants to seek new avenues for stability and direction. In particular, the ecclesiastical authority of the Church significantly influenced societal and political dynamics, playing a pivotal role in shaping the Crusaders' aspirations toward al-Quds. The Crusades commenced in 1095, following the widespread appeal issued by the Council of Clermont. This proclamation asserted that the Crusades were undertaken in the name of God and the sacraments of the Christian faith. While political, social, and economic factors also played significant roles in the context of the Crusades, it is likely that religious motivations had the most profound impact on the Crusaders' drive. In this context, the influence of religion on Crusader motivation is a crucial aspect of the pilgrimage to al-Quds, as it enhanced Crusader mobility, alleviated their state of fragmentation, and united them in pursuit of a shared ideal. This article examines the religious underpinnings of the Crusaders' perspectives on the capture of al-Quds during the First Crusade and explores how these beliefs contributed to their motivation.

For the Crusaders, drawn from various nations of Western Europe, religion served as a unifying force. When endorsed by the Church, this religious element also assumed a dominant political dimension. From a utilitarian perspective, religion was arguably the sole common factor that effectively united the Crusaders in pursuit of a shared ideal. This factor had the potential to guide both ordinary peasants and lords or princes along the same path. In this regard, religion served as a powerful motivating force for the Crusaders. For the Crusaders, al-Quds represented not only a city of purification but also a sacred place that needed to be reclaimed. According to Crusader beliefs, it was the duty of every Christian to alleviate the hardships faced by fellow Christian pilgrims en route to al-Quds and to reclaim the city of Isa from the Muslims, whom they regarded as pagans. Every hardship endured on the journey to al-Quds was viewed as a sacrifice made in the name of fulfilling this sacred duty to liberate the city. In this context, all the hardships endured by the pilgrims were ultimately for the sake of al-Quds. The desire to reclaim al-Quds—an iconic city that many Christians had never seen—was likely fueled by a fervent religious conviction that provided the necessary motivation for such a profound undertaking. The Crusaders also did this. During the siege of al-Quds, every hardship endured by the Crusaders was viewed as a trial, one that they believed could be surmounted through divine assistance. God provided assistance to the Crusaders on numerous occasions, thereby favoring

His army in their endeavors. The Crusaders prioritized God's support for the conquest of al-Quds above all else. They even perceived the massacre of the city's Muslim inhabitants as an expression of divine justice. On July 15, 1099, when the Crusaders captured al-Quds, there was a prevailing belief that the divine will had been realized. In this regard, the capture of al-Quds served as clear evidence of God's support for the Crusaders. Indeed, the rumors that the spirits of saints roamed the city after the Crusaders' entry can be seen as a reflection of their beliefs and motivations.

The motivating factors that inspired the expedition to al-Quds were diverse and multifaceted. According to Crusader historiography, those who participated in the siege of al-Quds were believed to have received divine assistance from God and Isa. As a result of this belief, the events that united the Crusaders were diverse and varied. During the siege, the guidance and motivational speech of a monk served to bolster the Crusaders' resolve and enhance their resistance. Although it remains uncertain whether this monk actually existed, the narrative surrounding him inspired the Crusaders and mobilized them to launch their attacks during the siege. Crusader sources cite the presence of a water source as another motivational factor during the siege of al-Quds. This water source was perceived as a divine provision, serving as a motivational tool that sustained the Crusaders during a time of intense thirst. The encouragement provided by a knight from the Mount of Olives during the siege was also regarded as a significant source of inspiration and motivation for the Crusaders. The belief that faith was the unifying force that brought the Crusaders together in the successful culmination of the siege is evident in various existing examples. The perception among the community of believers that every ease or difficulty represented a divine sign generated a significant surge of motivation during the fall of al-Quds.

Consequently, because the Crusaders perceived the expedition as an expression of God's will, they interpreted the capture of al-Quds through this lens. This situation not only enabled the Crusaders to endure the hardships they faced along their journey, but also served as a catalyst to enhance their motivation and steer them toward their ultimate goal.

Giriş

Haçlı Seferleri kıta Avrupasının içinde bulunduğu çeşitli sıkıntıları aşma ve kendini Roma idealizmiyle formatlama sürecinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Haçlı seferlerinin fikri arka planında Roma'nın yıkımı sonrası ortaya çıkan eksen kaymasının etkisi aşikârdır.¹ İtalya merkezli Batı Roma imparatorluğu Avrupa'yı vaktiyle Romalı kılarken; Batı Roma'nın istilalar ve tahribatlar neticesinde yıkımı ise Avrupalı milletleri kendi kanun-ı kadimlerine dönüş yollarını aramaya sevk etmiştir. Haçlı seferleri bu arayışın bir neticesi olarak Avrupalı milletleri Roma döneminde oldukları veçhiyle cihanşümül kılmaya yönelik bir atılmıdır. Bu açıdan Roma sonrası Kilisenin gücü Katolik dünyayı birleştiren bir arayüz olmuştur.² Charlamagne imparatorluğu ve özellikle Charlamagne'in vizyonerliği Roma'nın siyasal gücünü yeniden diriltici bir aşama olarak temayüz etmiştir.³ Bu yönüyle Haçlı seferlerinin oluşum serüveni, kıta Avrupasının siyasal ve askeri gücünün temerküzüyle dinî algılayışı irtibatlı kılmayı başarmıştır.

1095-1291 yılları arasında gerçekleşen⁴ Haçlı seferleri başta Kudüs olmak üzere Doğu'ya ve Doğu'nun imkânlarına ulaşmayı hedeflemektedir.⁵ Haçlı seferleri tarih literatürü, seferlerin dinî, siyasi, sosyal ve ekonomik yönüne dikkat çekerken⁶ seferlerin herkes adına vazgeçilemez yönünü din misyonunun oluşturduğuna dair bilgiler içermektedir.⁷ Zira diğer sebeplerin kazananları, mevcudiyetleri oranında farklılık arz ederken-kral, lord, prens, köylü, suçlu vb. statü farkı dünyevi kazanımlar adına farklı

¹ Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev. Mustafa Daş (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016), 83-89; İhsan Süreyya Sırma, *Haçlı Seferleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2013), 28-30; Cecile Morrison, *Haçlılar*, çev. Nermin Acar (Ankara: Dost Yayınları, 2005), 16-22.

² Christopher Dawson, *Batı'nın Oluşumu*, çev. Dinç Tayanç (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1997), 41-46; Henri Pirenne, *Avrupa Tarihi*, çev. Sinan Akbaytürk (İstanbul: Selenge Yayınları, 2022), 37-39.

³ Pirenne, *Avrupa Tarihi*, 58-62.

⁴ Aziz S. Atiya, *Crusade, Commerce and Culture* (Bloomington: Indiana University Press, 1962), 56.

⁵ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri* (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997), 5-6; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: TTK Yayınları, 2008), 1/83-85.

⁶ Atiya, *Crusade, Commerce and Culture*, 17-20; Avner Falk, *Franks and Saracens Reality and Fantasy in the Crusades* (England: 2010), 74-75.

⁷ Zoe Oldenbourg, *The Crusades* (New York: 1996), 25-26; Andrew Jotischky, *Crusading and the Crusader States* (Routledge: 2004), 76-77.

istatistikler verir-dinsel argüman tüm insanlara kurtuluşu ve bu kurtuluşun ilahi açıdan statü farkı olmaksızın gerçekleşeceğine odaklıdır.⁸ Bu yönüyle Haçlı seferlerinde dinî motivasyon oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Burada Haçlı inanmışlığı kavramı üzerinden Haçlılarda dinî motivasyonun Kudüs'ü ele geçirme sürecindeki etki payı anlaşılmalı çalışılmıştır. Makalede I. Haçlı seferi süreci sınırlarınca konuyla alakalı veriler Haçlı kronikleri başta olmak üzere, devrin İslam ve muasır kaynaklarından hareketle işlenmiş ve bu yapılırken de kaynak ve söylem analizi yöntemleri kullanılmıştır. Makale üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Haçlı seferlerinde dinin Haçlıları nasıl harekete geçirdiği üzerinde durularak dinin uyarıcı yönü anlaşılmalı çalışılmıştır. İkinci bölümde Haçlı inanmışlığına odaklanılarak, Haçlıları Kudüs'e götüren inanç birlikteliğinin mahiyeti irdelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Kudüs'ü zapt etme esnasında Haçlıların gördüklerini ve yaşadıklarını iddia ettikleri ilahi yardım kapsamındaki örnekler ele alınmış, bunların Haçlıların motivasyonuna ne derece katkı sundukları değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

1. Uyarıcı Bir Aparat Olarak Haçlı Seferlerinde Din

Haçlı seferlerinin oluşum sürecine bakıldığında kilise ve din otoritesinin önemli bir payı olduğu görülmektedir. Haçlı olacak kimseler Doğu'ya ve Kudüs'e yönelindiklerinde bunu kilisenin öncülüğünde ve Tanrı adına yaptıkları hususunda birleşmektedirler.⁹ Bu bakış açısı Haçlılara çıktıkları yolu Tanrı'nın isteği ve yönlendirmesi neticesinde kat ettikleri fikriyatını bahşetmiştir. Haçlı düşüncesinin doğuşuna kaynaklık eden Cluny tarikatının temel çıkış noktası 10. yüzyılın başlarında hac seyahatlerine önem vermek ve Hıristiyanlığın ortak vicdan muhasebesini organize etmek üzere temellenmiştir.¹⁰ Burada hem hacı olmak hem de ortak bir noktada buluşma ameliyesini hac üzerinden şekillendirmek, Haçlı seferlerine katılacak Hıristiyanlara bir vizyon bahşetmeyi başarmıştır. Haçlı seferlerinin başlangıç manifestosu niteliğinde olan Clermont Konsili

⁸ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi "Kutsal Toprakları Kurtarmak"*, çev. İlcan Bihter Barlas (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2009), 51; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, çev. F.R. Ryan (The University of Tennessee Press, 1969), 66-67; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/66-67; John France, *The Crusades and Expansion of Catholic Christendom 1000-1714* (London: Routledge, 2005), 4; Jonathan Riley Smith, *What Were the Crusades?* (San Francisco: Ignatius Press, 2002), 1-8.

⁹ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana History of the Journey to Jerusalem*, ed. Susan B. Edgington (Oxford: Clarendon Press, 2007), 3-5; Morrison, *Haçlılar*, 10-11; Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016), 31-32.

¹⁰ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/36; Dan Jones, *Haçlılar: Kutsal Topraklar Uğruna Yapılmış Savaşların Kanla Yazılmış Öyküsü*, çev. Melisa Miller (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2020), 79-82.

(1095) Papa II. Urbanus başkanlığında icra edildiğinde¹¹ esas üzerinde durulan nokta, İsa'nın haçı adına kutsal sayılan hac yolunun, Tanrı için ve Tanrı'nın arzusuyla yürünmesi şeklinde formüle edilmiş olmasıdır.¹² Burada Hıristiyanlık siyasal anlamda feodal görünümlü, din hususunda da ortak idealden yoksun Avrupalı milletleri bir araya toplamayı başarmıştır. Kilisenin öncülüğünde icra edilen Clermont Konsilinde, Haçlıları güdümleneyen mevzunun dinî gerekçeler olduğu görülmektedir. Papa II. Urbanus konsilde Hıristiyanların selamete ermesinin-ki bu aynı zamanda dinin selametini de sağlayacaktır-gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Bunun gerçekleşmesi için de Hıristiyanları din kardeşi bağıyla bir araya getirmenin ve aynı ideal ekseninde birleştirmenin altı çizilmektedir. Konuyla ilgili olarak I. Haçlı seferi katılımcısı ve kronik yazarı Fulcherius, Papa'nın sözleri olarak şunları söylemektedir:

“Hıristiyanların dininin gerek ruhban sınıfı gerekse de halk olsun, herkes tarafından ayaklar altına alındığının, durmadan birbiriyle tartışan ve savaşan hükümdarlar yüzünden barışın önemsenmediğinin farkındaydı. İnsanların birbirlerinden dünyevi malları çaldığını, insanların adaletsizce esir alınıp, zalimce pis hapishanelerde tutulduklarını, kurtuluşları için büyük fidyeler istendiğini ya da kaldıkları bu hapishanelerde açlık, susuzluk ve soğuk olmak üzere üç şekilde eziyete uğradıklarını ve gizlice öldürüldüklerini, manastırlar gibi kutsal mekânların ve evlerin yakılarak kül olduğunu, fani ve kutsal şeylerle ve insanların hayatlarıyla alay edildiğini görüyordu”.¹³

Burada ilk vurgulanan nokta dinin sıradan insanlar (halk) ve din adamlarınca (kilise) dikkate alınmadığı hususudur. Papa, bunu çevreden merkeze bağlayarak birbirleriyle mücadele eden siyasî organizmalar yüzünden olduğunun altını çizmektedir. Mevcut durum neticesinde Hıristiyanların vardığı nokta; insanlar arasında adaletin olmayışı, mal güvencesinden yoksunluk ve bu durumun insan kaynağını hapishane otoritelerince tüketmesidir. Papa'nın konsilde Haçlı olacıklara yönelik

¹¹ Jonathan Riley Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading* (London: Continuum, 2003), 13; Falk, *Franks and Saracens Reality and Fantasy in the Crusades*, 86; Conor Kostick, *The Social Structure of the First Crusade* (Leiden: Brill, 2008), 102-103; Peter Tudebodus, *Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi Kudüs'e Yolculuk*, çev. Süleyman Genç (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), 57; Peter Tudebode, *Historia de Hierosolymitano Itinere*, ed. J.H.-L.L. Hill (Philadelphia: 1974), 15.

¹² Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği-Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar-*, çev. Ergin Ayan (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016), 50-55; William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea* (New York: Columbia University Press, 1943), 1/88-97; Sırma, *Haçlı Seferleri*, 23-25.

¹³ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 45-46; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, 61.

söylediği ilk şeyin din ekseninde gerçekleşecek toplumsal uyanışın sağlanması yönündedir. Bireyden topluma din ekseninde yaşanacak yeniden uyanış Haçlı olmak için ilk basamak olarak telakki edilmektedir. Konsilde üzerinde durulan bu konu, Hıristiyanların dinî birliklilik mevzusunu-reel de ve ideal de-Kilisenin ileriye dönük vizyonu şeklinde formatlamıştır diyebiliriz.

Clermont Konsilinde Papa'nın dinin birleştirici ve uyarıcı gücüyle ilgili olarak üzerinde durduğu konu Haçlıları harekete geçirici bir amaca matuftur. Haçlı seferlerinin dış değişkenler kabilinden en önemli nedeni Doğu'da durdurulamayan Selçuklu ilerleyişidir.¹⁴ 1071 Malazgirt savaşı sonrasında Doğu Roma'nın, Batı'daki dindaşlarından Müslüman ilerleyişine karşı yardım talebi Haçlı seferleri olarak karşılık bulmuştur.¹⁵ Bu talebin ete kemiğe bürünmesi de Papa'nın Haçlı hedefini göstermesi üzerinden şekillenmiştir. Papa Urbanus'u Clermont'a götüren saik, Doğu Roma topraklarının Türkler tarafından ele geçirilmiş olması ve bölge Hıristiyanlarının bu duruma karşı duramayışları şeklinde izah edilmektedir. Papa mevcut gelişmeyi duyduğunda Tanrı sevgisinin ve dindarlığının verdiği şevkle Clermont Konsilini toplamış ve orada oldukça ateşli bir vaaz vermiştir.¹⁶ Vaazda Hz. İsa'ya atıfla "kim benimle gelmek isterse, kendisini inkâr etsin ve haçı yüklenerek ardımca yürüsün" yaklaşımı¹⁷ Haçlıları din ve kutsalları adına bireysellikten kitleliliğe dönüştürmeyi amaçlayan bir eşik kabilindedir. Birey bazında Haçlı olmaya azmetmek Hıristiyanları bir araya getirmeye yarayacak; devamında Doğudaki din kardeşlerine yapılacak yardım Hıristiyanların kurtuluşu için gerçekleştirilecektir. Clermont Konsilinin sunduğu bu dinsel uyanış süreci, Haçlılara İsa'nın yolunu yürümeleri için cesaret verecektir. Vaazın etki dalgası Haçlılar arasında hızla yayılarak yola çıkacaklar: Hacılar "İsa'nın ayak izlerinde

¹⁴ Mikhael Attaleiates, *Tarih*, çev. Bilge Umar (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008), 164-168; Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, çev. Bilge Umar (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008), 54-55; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, çev. Bilge Umar (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008), 135-138; Jotischky, *Crusading and the Crusader States*, 76-77; George W. Cox M. A., *Haçlı Savaşları Tarihi*, çev. İhsan Durdu (İstanbul: Ark Yayınları, 2018), 33-34; Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmîyet* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010), 50-51.

¹⁵ Morrison, *Haçlılar*, 20-21; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/50-55; David Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi 1096-99*, çev. L. Ece Sakar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013), 7.

¹⁶ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 46; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 57-58; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, 62.

¹⁷ *Anonim Haçlı Tarihi Gesta Francorum*, çev. Ergin Ayan (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 49; Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 55; *Anonymi Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum*, thk. Beatrice A. Lees, M.A. (Oxford: Clarendon Press, 1924), 1.

tek bir gayede birleştiklerini söyleyip sağ omuzlarına haç” diyeceklerdir.¹⁸ Haçlılar bu birliktelik sayesinde cehennem ateşinden azade olacaklarına ümit bağlamışlardır.¹⁹

Haçlılar için Doğu'ya yönelerek oradaki din kardeşlerini Müslüman tasallutundan kurtarmak, bir arınmanın ve silkinmenin neticesinde gerçekleşecektir. Bu durumda Haçlılar Tanrı'nın dinini yüceltmek adına sefere çıktıklarında onun isteğini yerine getireceklerine dair de bir inanış geliştirmişlerdir. Bu inanışı “Tanrı böyle istiyor/Deus le volt”²⁰ mottosuyla dillendiren Haçlılar bir bakıma seferin oluşumunu sağlayan baş aktörün Tanrı olduğunu iddia etmektedirler.²¹ Tanrı, Haçlılar yolu başarıyla yürüdüklerinde onlara kurtuluş ve krallık vaad etmektedir.²² “Rabbin elinde güzellik tacı, Tanrı'nın elinde krallık sarığı”²³ olacağı yolundaki vaadin gerçekleşmesi için Hıristiyanlar ortak hareket etmelidirler, zira bu gerçekleşmezse İsa'nın yolunu yürümeye azmedenleri bizzat İsa azarlayacaktır:

“Eğer bu yarış iyice adileşir, yozlaşır ve şeytana esir olursa görkemli adıyla İsa'nın ve büyük Tanrı'nın dininin bahşedildiği insanlar yenilir ve bu gerçekten büyük bir rezalet olur! Kendini Hıristiyan sayanlar eğer onlara yardım etmezseniz İsa'nın bizzat kendisini karşınızda bulursunuz ve şiddetli tepkisiyle karşılaşacaksınız!”²⁴

Burada İsa'nın anakronik yanı ve tarihe mal edilişi görmezden gelindiğinde²⁵ Haçlıların çıkacakları sefere dinsel argümanlarla oldukça iyi bir şekilde bağlandıkları görülebilir.

Haçlı seferine katılacak olanlara hitaben verilen Clermont konuşmasında dikkat edilen önemli bir husus da bu dinsel mükellefiyetin sadece Clermont'a katılmış olanlara yönelik olmayıp zaman ötesi bir sınırsızlığı içermesidir. Papa Urbanus sefer çağrısını “burada bulunanlara sesleniyorum; aramızda bulunmayanlara ve Hıristiyan askerlere de bunu

¹⁸ Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 59; *Anonim Haçlı Tarihi Gesta Francorum*, 50; Tudebode, *Historia de Hierosolymitano Itinere*, 16.

¹⁹ *Anonim Haçlı Tarihi Gesta Francorum*, 50.

²⁰ Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 117; J. F. Michaud, *Histoire des Croisades* (Paris: 1860), 64.

²¹ F. Funk Brentano, *Les Croisades*, 1934, 27-29.

²² *Anonim Haçlı Tarihi Gesta Francorum*, 50; *Anonymi Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum*, 1; Ziya Polat, “Self-Perception in Fulcher of Chartres: How the Crusaders Saw Themselves”, *Jurnal Al-Tamaddun* 13/2 (2018), 155-156.

²³ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 50.

²⁴ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 51; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, 66.

²⁵ Ayşe Çekiç, “İhtiyaca Binaen Çağırılan Peygamber: Haçlı Muhayyilesinde İsa Tasavvuru”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2024), 202-206.

ilan ediyorum. Oraya gidecek herkes için söylüyorum” şeklinde yaptığında²⁶ çağrı çok katmanlı bir hüviyet kazanmaktadır. Buna göre sefer sadece bu çağrıyla duyanların değil, aynı inanca mensup olanlar ve gelecekte Haçlı olacakları da kapsama alanına dâhil etmektedir. Oldukça faydalı olan bu yaklaşım Haçlı ruhunu, dinden aldığı güç temerküzüyle inşa etmiştir. Haçlı vaazının herkes tarafından duyulması neticesinde ilan edilen “Tanrısal ateşkes” Haçlı olmaya inananları bir yemin konsensüsüyle birleştirmeyi başarmıştır.²⁷ Bu sayede Haçlılar kendi iç birlikteliklerini yakalamışlardır.

Haçlı yolunun oldukça zahmetli oluşu ve sefere çıkan hacıların İsa ve onun kutsalları adına karşılaşılabilecek sıkıntının²⁸ Tanrı'nın desteğiyle aşılacağı vaadi, Tanrı'nın Haçlıları yalnız bırakmayacağı yönünde bir inancı beraberinde getirmiştir. Tanrı kendi isteğiyle yola çıkardığı Haçlılara, yolda yaşayacakları sıkıntıları ve zahmetleri aşma garantisini de vermektedir.²⁹ Sefere çıkacakların günahlarının affolunacağı yönündeki söylem katılımcılarının şevkini arttırmışa benzetmektedir.³⁰ Fulcherius sefere çıkacakların psikolojilerini ve inanmışlığını şöyle ifade etmektedir:

“Ah! Onların kaderi nasıl bir kader böyle! İnsanlar kendileri için çok değerli olan eşlerini, çocuklarını, miktarı ne kadar olursa olsun mallarını, babalarını, annelerini, kardeşlerini ve diğer akrabalarını bırakıp gittiklerinde yoldaşları arasında ne kadar iç çekmiş, ne kadar ağlamış ve ne kadar feryat etmişlerdi! O kadar gözyaşı akıtmalarına rağmen Tanrı sevgisi için her şeyi bırakıp gitmekten kaçınmamışlardı. Çünkü Tanrı'nın onlara söz verdiği gibi, bıraktıklarından yüz kat fazlasını bulacaklarından eminlerdi!”³¹

Haçlıları harekete geçiren din algılayışı, bireysel ve toplumsal bazda arınarak Haçlı kimliğiyle bütünleşmeyi; Tanrı'nın ve İsa'nın yolunu yine Tanrı'nın gösterdiği şekilde ve onun yardımıyla yürümeyi hedeflemektedir. Bu minvalde geliştirilen dinî algılayış, kazanılacak zafer ve nimetleri arzulayan bir inanmışlığı da içerisinde barındırmaktadır. Haçlı düşüncesi bu yönüyle birliktelik ruhu oluşturarak, toprak ve krallık arzulayan bir din ve bunu modere eden bir Tanrı icat etmiştir.

²⁶ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 51; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, 66.

²⁷ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 53; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, 67-68.

²⁸ *Anonim Haçlı Tarihi Gesta Francorum*, 50; *Anonymi Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum*, 1.

²⁹ *Anonim Haçlı Tarihi Gesta Francorum*, 50; *Anonymi Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum*, 1; Ziya Polat, “Kudüs Katliamı Bağlamında Haçlı Seferlerinin Sebepleri”, *Milel ve Nihal* 16/1 (2019), 180-189; Ziya Polat, “Fulcherius Carnotensis'te İslam ve Müslüman Algısı”, *Turkish Studies* 14/1 (2019), 629.

³⁰ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 53.

³¹ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 58-59; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, 74.

2. Haçlıların İnanmışlığı: Bütün Yollar Kudüs'e Çıkar

Haçlıların Kudüs'ü Müslümanların elinden kurtarmak ve Doğu'daki dindaşlarına yardım etmek amacıyla çıktıkları seferin, onların gözüyle belki de anlaşılır en sarih yönü “inanmışlığı” içerisinde barındırıyor olmasıdır. Zira Haçlı seferleri gibi bir kitle hareketinin oluşması sadece maddi kazanım ve gerekçelerle açıklanamaz. Bu olduğu takdirde bile kitlesel eylemlerin kümülatif muhayyilede bir karşılığının olması gerekmektedir. Hoffer, *Kesin İnançlılar*'da: “Bütün kitle hareketleri, bir birleştirme aracı olarak eylemden yararlanırlar. Bir kitle hareketinin aradığı ve uyandırdığı çatışmalar hem düşmanlarını alt etmeye hem de o hareketin taraftarlarının ayrı bireyselliklerinden arındırıp kolektif mecrada daha çözünür hale getirilmelerine yarar” demektedir.³² Burada Hoffer'in altını çizdiği “eylem”, Haçlılara Kudüs'e gitme hususunda mutmain bir şekilde inanmışlık sunan ve bunu yaparken de düşmanı hedef göstererek her Haçlıyı bireysel Haçlı olmaktan kurtarıp cemiyet bazında Haçlı(lar) yapmaya muktedir bir fiiliyat olarak düşünülebilir. Haçlı seferleri bu açıdan bakıldığında inanmışlık durumu dışarıda bırakılmayacak bir eylemdir.

Hıristiyanlar için hac ibadeti başlangıçta çok revaçta olmayan bir ibadet olarak görülmekteydi. Bizans imparatoru Büyük Constantinus ve annesi Helena'nın çabaları Filistin'i mekânsal olarak ön plana çıkarsa da Hıristiyanlar için büyük hac seyahatleri 10. yüzyılda başlamıştır.³³ Dizaynı hac seyahatlerinde Cluny manastırının önemli katkısı olmuştur.³⁴ 11. yüzyılda bir hacı olarak Kudüs'e giden Anjou eyaletinin (Orta Fransa) kontu Fulk Nerra elli seneyi aşkın yönetim süreci boyunca kan dökmekten hiç çekinmemiş ve karısını dahi zina ithamıyla diri diri yakmış birisidir. Çok defa Kudüs'e hac için gelen Fulk, bu girişimiyle esasında Kudüs'ün tüm yaptıklarına rağmen kendisini arındıracağına inanmış ve böylece Kudüs'e gitmenin arınmaya vesile olduğu yönünde bir düşünceyi kendi çağına bahşetmiştir.³⁵ Bu veçhiyle Haçlı seferlerinde Kudüs'e giden yolun arındıracağı düşüncesi 11. yüzyılın genel temayülü olmuştur.³⁶

³² Eric Hoffer, *Kesin İnançlılar*, çev. Erkal Güner (İstanbul: Olvido Yayıncılık, 2019), 153.

³³ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/30-34.

³⁴ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/36.

³⁵ Malcolm Lambert, *Ortaçağda Dinsel Sapkınlıklar*, çev. Erdem Gökyaran (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2015), 59-62; Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 26-27; Ayşe Çekiç, *Kudüs'ün Gölgesinde Eyyübî-Haçlı İlişkileri 1171-1250 (Savaş, Diplomasi ve Barış)* (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2020), 18.

³⁶ Asbridge, *Haçlı Seferleri*, 27; J.F. Michaud, *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*, çev. Güray Kırpık (Ankara: Lotus Yayınları, 2011), 56-60; Victor Duruy, *Orta Çağ*

Haçlı seferlerinin misyonu ve vizyonu Hıristiyan hacıların hangi inanç uğruna ve niçin Kudüs'e gitmesi gerektiği hususuna açıklık getirmektedir. Papa II. Urbanus Kudüs'e yürünecek yolun gereğini izah ederken, Selçukluların Marmara kıyılarını fethedip Bizans içlerine değin ilerlediklerini söylemektedir. Hıristiyanların yurtlarını ele geçiren Türklerin, kiliselere zarar verdiklerini, insanları esir aldıklarını ve Tanrı'nın krallığını harap ettiklerini vaaz etmektedir.³⁷ Willermus, Tanrı'nın krallığının esaretini daha tumturaklı cümlelerle aktarmaktadır:

“Kurtuluşumuzun beşiği, Rabbin vatani şimdi dinsiz bir kavmin egemenliği altındadır... Dünyevi öğretiye bağlı olan Müslümanların Allah'sız halkı, Rabbin ayak bastığı mukaddes mekânları uzun süredir tiranlıklarıyla teslim aldılar ve müminleri esir ettiler. Köpekler kutsal ülkeye gelerek, gerçek Tanrı'ya tapan azizleri aşağılayıp, incittiler ve bu seçilmiş halk hiç hak etmediği hakaretlere maruz kaldı”.³⁸

Burada Haçlıların Kudüs'e gitme gerekçesine Selçukluların Bizans'ı sıkıştırmasına ilave olarak anlatılan olay örgüsünün ilk halkası, dinsiz bir kavim olarak görülen Müslümanların kurtuluşun beşiği sayılan Rabbin vatani Kudüs'ü ele geçirip zorla yönettikleri anlayışıdır. Mevzunun ikinci halkası ise tiranlıkla bölgede bulunan Müslümanların-ki eserde köpek nitelmesi yapılmaktadır-Hıristiyan azizleri aşağılayıp incittiği ve seçilmiş halk olarak görülen Hıristiyanların bu muameleyi hak etmediğidir. Burada seçilmiş halk kavramı oldukça dikkat çekicidir. Zira bölgede zor şartlarda bulunan Hıristiyan seçilmiş halkı, Batı'dan gelecek kendi dindaşları kurtarabilecektir. Bu durumda Hıristiyan *seçilmişliği* kavramı Haçlı muhayyilesinde güçlü bir inanmışlığı beraberinde getirmişe benzemektedir:

“Biz Tanrı'nın merhameti, kutsal havariler Petrus ve Paul'un mümin Hıristiyanlara şefaati ile onlara karşı silahlanalım ve bu hac seferini omuzlayarak, kilisenin öngördüğü günahlardan temizlenelim. Ve eğer orada gerçek hayatta bir tevbe edilirse, günahların affedileceğine ve sonsuz mükâfata nail olunacağına inanılır. Fakat bu arada biz-din şevkiyle bu mücadeleyi devralanları-gerçek sadakatın evlatları olarak kabul edecek ve onları kilisenin ve Aziz havariler Petrus ve Paulus'un koruması altına alacağız”.³⁹

Papa Urbanus'un Clermont vaazından olan bu cümleler yola çıkacak hacıları müjdelemekle birlikte bu yolun zahmetlerini üstlenenleri, kilisenin

tarihi, çev. İpek Kalaycıoğlu (Ankara: Fa Kitap Yayınları, 2022), 87-88.

³⁷ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 50-51; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, 65-66.

³⁸ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 51; William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/89-90.

³⁹ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 53; William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/92.

ve azizlerin garantörlüğüne almıştır. Hatta sefere çıkmanın maliyetini her Haçlının karşılamayacağı gerçeğini de izhar eden Urbanus, bu hususun ortaklaşa bir gayretin neticesinde aşılacağını da dile getirmiştir.⁴⁰

Clermont'ta Kudüs'ün kurtarılmasının gerekçeleri arasında bir konuya daha değinilmiştir. Bu konu Hıristiyan hacıların Kudüs'te yaşadıkları zorluklar ve hac farizalarıyla ilgilidir. Haçlılara göre Hıristiyan hacılar Kudüs'e geldiklerinde çeşitli hakaretlere maruz kalmaktaydılar. Bu süreci “tehlikeli zamanlar” olarak aktaran Willermus, Kudüs'e giden hacıların, şehre yüksek haraç bedelini ödeyemedikleri için giremediklerinden bahsetmektedir. Giriş harcını ödeyip girenlerin dahi çeşitli zorluklara maruz kaldığını söyleyen müellif, hacıların kutsal yerleri ziyaretleri esnasında üzerlerine tükürüldüğünü, dövüldüklerini ve hatta öldürüldüklerini yazmaktadır. Sadece hacılara yönelik olmayan saldırgan tavır ve tutumlar ayinler yapılırken de sürdürülmektedir: “Ayin yapılırken gürültü ve yaygarayla kiliselere saldırıp, sunaklara oturarak kadehleri yerlere fırlatıyorlar, kutsal ikonları ayaklarının altında çiğniyorlar, mermerleri kırıyorlar, kilise mensuplarını hakarete ve kötü muameleye uğrattıyorlardı”. Willermus, devamında Haçlıların bu acıya son vermek için Mesih'e yönelerek, Tanrı'dan içine düştükleri bu uçurumdan kendilerini çekip çıkarmasını dilemiş olduklarını ifade etmektedir.⁴¹ Bu anlatı Kudüs'ün İslâm hâkimiyeti dönemi düşünüldüğünde gerçek dışı bir mahiyet arz etmektedir. Sadece halife Hâkim Biemrillâh (996-1021) döneminde yaşanan bazı sıkıntılar olmuştur; ancak bu sıkıntılar sadece Hıristiyanlara yönelik olmayıp, Müslümanları da kapsamaktadır.⁴²

Haçlıların inanmışlığı konusu Kudüs'ün kurtarılması üzerinden yeterince detaylı işlenmiş benzetmektedir. Clermont Konsili'nden bir yıl sonra sefere çıkan Haçlılar için yolda karşılaştıkları her zorluk Kudüs'e ulaşmak adına çekilmiş ve bu uğurda can vermek İsa Mesih adına bir şeref addedilmiştir.⁴³ Sefere çıkan Haçlıların pek çoğu muhakkak surette Kudüs'ü ve Kudüs'e giden yolları daha önce hiç görmemişlerdi. Ancak inanmışlık seviyeleri o denli güçlü bir mahiyet arz etmekteydi ki konuyla ilgili olarak aktarılan bir anlatı durumu yeterince izah etmektedir:

⁴⁰ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 52; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, 67.

⁴¹ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 40-43; Michaud, *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*, 43-46.

⁴² Mustafa Öz, “Hâkim-Biemrillâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 15/199-200; Michael Brett, *Fâtımî İmparatorluğu*, çev. Fatih Yücel (İstanbul: Kronik Yayınları, 2021), 202-206; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, 56-57.

⁴³ Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 59-63.

“Haçlılar içerisinde buldukları cehalet ve bilgisizlikle yolda karşılarına çıkan her şeyi sihirli birer alamet sayıp, Kudüs’e yani menzile ulaşmaya yorarlardı. Sefere çıkan köylülerle lordlar ve soylular arasında bilgi yönünden pek bir fark yoktu. Köylüler ne zaman bir kale veya şehir görseler burası Kudüs mü? diye sormaktan kendilerini alamazlardı. Bu bilinmezlik içerisinde yapılan yolculuk kimsenin garibine gitmemekteydi.”⁴⁴

Cehaletin açmazı bir kenara bırakıldığında, Haçlıların sualleri onların nezdinde tüm yolların Kudüs’e çıkacağına yönelik bir telmihtir. Hiçbir kitle hareketi sadece ikna edilenler ve organizatörler sayesinde yapılamadığından, Haçlı inanmışlığı Hıristiyan hacıları Kudüs’e getirmeye namzet bir altyapı sunmaktadır. Kudüs’e gitmenin kendilerince sağlam gerekçeleri olduğundan, Haçlıların Antakya’nın zaptını dahi cennetin krallığına giden anahtar mesabesinde değerlendirmeleri anlaşılır durmaktadır.⁴⁵

3. Kudüs’ün Zaptında Dinî Algılaşımın Haçlı Motivasyonuna Tesiri

Haçlı seferleri “Tanrı böyle istiyor” yaklaşımının bir fiiliyatı olarak başladığında, seferlerin seyrinde Tanrı’nın isteğinin, Tanrı’nın yardımları sayesinde gerçekleşeceğine dair bir temayül de oluşmuştu. 1096 yılında yola çıkan ordular kısa süre içerisinde kara yoluyla Doğu Roma’ya (Bizans) ulaşmışlardı. Doğu Roma’nın yardımları neticesinde Anadolu’ya geçirilen Haçlılar⁴⁶ kısa sürede İznik, Urfa ve Antakya gibi önemli şehirleri ele geçirmeyi başarmışlardı.⁴⁷ Haçlıları bu uzun yolda motive eden düşüncenin Kudüs’e ulaşma arzusu olduğu aşikâr olmakla beraber; yolculuk boyunca Tanrı’nın yaptığına inanılan yardımlarının dinsel açıdan Haçlıları motive ettiği görülmektedir.⁴⁸ Haçlıların Kudüs’e gelinceye kadar yaşadıkları zorluklar ve bu zorlukları aşmada önemli birer dönemeç olan vizyon ve ilahi yardımlar⁴⁹ Haçlılara Tanrı’nın Kudüs’ü kendileri için hazırladığı düşüncesini kazandırmıştır.

⁴⁴ Michaud, *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*, 104-105.

⁴⁵ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 76; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, 92-93.

⁴⁶ Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt’in Sonrası İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi*, çev. Bilge Umar (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1996), 313-323; Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi 1096-99*, 31-32; Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Selim Sezer (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2018), 152-153; Jean-Claude Cheynet, *Bizans Tarihi*, çev. İsmayil Yerguz (Ankara: Dost Yayınları, 2016), 94-95.

⁴⁷ Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Nurettin el-hüseynî (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 48-49; Gordon Kerr, *Charlamagne’den Lizbon Antlaşması’na Avrupa’nın Kısa Tarihi*, çev. Cumhur Atay (İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2011), 39-42; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: TTK Yayınları, 2011), 336-337.

⁴⁸ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 86-87; Anonim Haçlı Tarihi *Gesta Francorum*, 118-119; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, 102-103.

⁴⁹ Raimundus Aquilers, *Haçlılar Kudüs’te Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi*, çev. Süleyman Genç (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019), 134-135; *The Gesta Tancredi*

1099 yılında Kudüs önlerine gelen Haçlılar için Kudüs'ü ele geçirmek bir yönüyle çıktıkları yolun haklılığını ispata yarayacak en önemli argüman olarak temayüz etmiştir. Kudüs oldukça muhkem ve ele geçirilmesi çok zor bir şehir olarak belki de Ortaçağ'ın en sağlam mevkiilerinden birisidir.⁵⁰ Haçlılar Kudüs önlerine geldiklerinde, şehir Fâtımî valisi İftihârüddeve tarafından yönetilmekte ve şehirde güçlü bir garnizon bulunmaktadır.⁵¹ Haziran ayının ilk haftasında Kudüs surları dışında kamp kuran Haçlı ordusu kurdukları burçlar vasıtasıyla şehri ablukaya almaya çalışmışlardır.⁵² Haçlılar için bu muhasara amaca ulaşmak adına önemli bir eşik olmanın yanında, yaklaşık olarak üç yıldır sürekli hareket halinde olan Haçlı ordusunun yorgunluğunu da yansıttığı parametreler içermekteydi. Bu noktada Haçlıların yorgunluk ve yılgınlığı aşmak için inanç/din şemsiyesi altında buluştukları gözlemlenmektedir. Yaklaşık kırk gün süren kuşatmadan Kudüs'ü 15 Temmuz 1099'da zapt ederek⁵³ galip bir şekilde çıkan Haçlıları Kudüs önlerinde motive eden ve birleştiren olaylara bakılması gerekmektedir.

Kuşatmanın üçüncü gününde kısa bir çarpışma esnasında İsa'nın şövalyelerine "Tanrı'nın ve kutsal kabrin yardımıyla" zafer bahşedildiği inancı⁵⁴ Haçlıların başlangıç itibariyle güçlü bir motivasyona sahip olduğunu göstermektedir. Ancak kuşatma bir takım sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Ekmek kıtlığı, temiz su sıkıntısı, Haçlı ordularının alışık olmadığı bir coğrafya ve iklimde kuşatmayı devam ettirme zarureti gibi sebepler orduyu yıpratmıştır.⁵⁵ Haçlıların zorluklara rağmen kurdukları kuleler ve merdivenlere karşılık, Müslüman garnizon da Haçlılara

of Ralph of Caen, çev. Bernard S. Bachrach and David S. Bachrach (England: Ashgate, 2005), 79-82-130.

⁵⁰ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/215.

⁵¹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/215; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, 116-117; Abu'l Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: TTK Yayınları, 1999), II/340; İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târîh Tercümesi*, çev. Heyet (İstanbul: Ocak Yayınları, 2016), 8/418; Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 335.

⁵² Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 335-336; İbnü'l-Esîr, *el-kâmil*, 8/418; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 172; Paul M. Cobb, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 155-156.

⁵³ el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Ali b. Mahmûd el-Eyyübî Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi'ahbâri'l-beşer* (Beyrut: Dârül Kütübül İlmiyye, 1997), 2/28; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/419; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 104; Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 359-360.

⁵⁴ Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 173; *Anonim Haçlı Tarihi Gesta Francorum*, 151.

⁵⁵ *Anonim Haçlı Tarihi Gesta Francorum*, 152; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 173; Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 339-340; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 102.

mukavemet edebilecek bir savunma hattı kurmaya gayret göstermiştir.⁵⁶ Haçlı kronikçisi Raimundus'un ifadesine göre kuşatma devam ederken Zeytin dağından bir keşiş Haçlı Prenslerine: “Şayet yarın dokuzuncu saate kadar hücum ederseniz, Rab Kudüs'ü size verecek” demiştir. Bu durum Haçlılarca yeterli kuşatma aracı olmadığı için makul karşılansa da keşiş: “Tanrı o kadar güçlüdür ki isterseniz surları tek bir merdivenle aşabilirsiniz, O hakikat için uğraşanlarla beraberdir” demiştir. Bunun üzerine cesaret bulan Haçlılar harekete geçmiş ve oldukça da güçlü bir saldırı gerçekleştirmişlerdir, ancak Raimundus'un dikkat çektiği üzere “fethin eli kulağında ki miskinlik ve korkaklık” yüzünden başarılı olunamamıştır.⁵⁷ Burada gerçekten bir keşişin bunu deyip demediği bilinemese bile-belki de Haçlı liderleri ordunun motivasyonu için uydurmuştur-istenilen ortak harekâtın yapıldığı gerçeği aşikâr durmaktadır. Haçlıların kendilerini hakikat için uğraşanlar olarak görüp Müslümanları kâfir, sarazen, pagan olarak nitelermeleri de⁵⁸ dinsel açıdan kendi “ben”lerini inşa eden bir motivasyonu haizdir.

Haçlı kuşatması devam ettiği sırada bir Cenova gemisinin yardım için gelmiş olması Haçlıları umutlandırdı.⁵⁹ Gelen Cenevizlilerin muhasara için mancınıkların kurulmasına yardım etmesi Haçlıları rahatlatmıştı.⁶⁰ Ancak Haçlılar için su kıtlığı oldukça ileri bir seviyedeydi. Haçlılar yakınlarında temiz su bulunmamasından ötürü keçi, boğa, öküz vb. hayvanların derilerinden mataralar yapıp bin bir zahmete katlanarak on kilometre ötelelerinden su taşımaktaydılar. Bu durum Haçlılar içerisinde suyu taşıyanların su satıcısı olmasına evrilen savaş fırsatçılığını da ortaya çıkarmıştı. Haçlı müelliflerine göre Haçlı ruhuna gölge düşürücü sefil tavırları beraberinde getirmekteydi.⁶¹ Su kıtlığıyla ilgili olarak Haçlı kroniklerinde ordu için oldukça can kurtarıcı bir su kaynağından bahsedilmektedir. Siyon dağının eteğinde bulunan Siloam/Şiloah Pınarı⁶² Haçlılar için mucizevi bir işaret olarak görülmüştür. Bu pınar bölge halkından edinilen bilgiye göre sadece Cumartesi günleri akmaktayken, Haçlılar kuşatmaya başladıktan

⁵⁶ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 341; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, 354.

⁵⁷ Raimundus Aquilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 190-191.

⁵⁸ Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 175-177.

⁵⁹ Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 173; Anonim *Haçlı Tarihi Gesta Francorum*, 152; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/217; Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 343-344.

⁶⁰ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 345-346; Anonim *Haçlı Tarihi Gesta Francorum*, 152-153.

⁶¹ Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 174-175; Raimundus Aquilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 191; Anonim *Haçlı Tarihi Gesta Francorum*, 153.

⁶² Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 174; Raimundus Aquilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 191.

sonra üç günde bir akmaya başlamıştır. Raimundus, bu duruma “pek tabii ki bu fevkaladelik Tanrı'nın iradesi” dışında bir şey değildir yaklaşımını sergilemektedir. Su kaynağının akış günlerini değiştirmesinde jeolojik olarak nasıl bir farklılığın olduğu kestirilemeye de onların inanışına göre, Haçlılara Tanrı su kaynağı vasıtasıyla yardım etmiştir.

Haçlılar için çekilen susuzluk ve yaşanan zorluklar kendi içlerinde bir birliktelik ruhu yakalamalarına vesile olmuştur. Bunda kuşatma esnasında kale içindekilerin Haçlıları yıpratmak adına sergiledikleri alaycı tavır ve tutumların da etkisi olduğu düşünülebilir.⁶³ Haçlı ordugâhı içerisinde günahlardan arınmak ve Kudüs'ü kurtarabilecek iradeye sahip olmak için bir ayın yapılması kararlaştırılmıştır. Ayın duyurusu Haçlılara hitaben şu mealdedir: Uzak beldelerden Tanrı adına ve onun ordusuna hizmet namına buralara dek gelen siz Haçlılar; önce dünyanın tüm pisliklerinden arınıp, günahlarınızdan yüz çevireceksiniz. Sonra nalınlarınızı çıkarınız, yalın ayak Kudüs çevresinde dolaşınız ve oruç tutmayı sakın unutmayınız. Bu emirler yerine getirildiği takdirde dokuz gün nihayete erince Kudüs düşecek; bu şartlar yerine getirilmezse de Tanrı bahtsızlığınızı arttıracaktır. Tanrı Kudüs'ün kapılarını, dilemesiyle bize açabilir. O halde ona yönelik dua etmek gerekmektedir.⁶⁴ Din adamlarının emriyle bu ayın Haçlı birlikteliğini perçinlemiş ve saldırı motivasyonunu arttırmıştır.⁶⁵ Ayının sonrasında Kudüs kuşatması için gerekli olan ahşap kuleler ve mancınıklar inşa edilmiştir. Bu inşa faaliyeti için kullanılan odunların binbir zahmetle getirildiği düşünüldüğünde⁶⁶ yapılan ayının Haçlı inanmışlığına hizmet ettiği anlaşılmaktadır.

Haçlı kuşatması Kudüs'ün zayıf surlarını tespit ederek devam etmiş ve Haçlı ordusunda bulunanlar “ya İsa için hayatlarını vermeye ya da şehri Hıristiyanlık adına özgürlüğüne” kavuşturmaya azmetmişlerdir.⁶⁷ Bu kararlılığa rağmen Kudüs müdafilerinin karşısında çok zorlandıkları bir esnada Zeytin Dağı'ndan gelen bir işaret gevşemekte olan Haçlı ordusunu toparlamayı başarmıştır: “Zeytin Dağı'ndan daha sonra bir daha asla görünmeyen tanınmış bir savaşçı geldi ve kolunda salladığı parlak kalkarıyla ordumuza savaşa dönmesi için bir işaret getirdi... Tanrı'nın

⁶³ Raimundus Aquilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 195.

⁶⁴ Raimundus Aquilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 196; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 175; *Anonim Haçlı Tarihi Gesta Francorum*, 154-155; *Anonymi Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum*, 89.

⁶⁵ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 347; William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/359.

⁶⁶ Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 177; *Anonim Haçlı Tarihi Gesta Francorum*, 154; *Anonymi Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum*, 88.

⁶⁷ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 349-351; William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/360-361.

izniyle halk neşe içerisinde geri döndü ve adeta taze kuvvetlerle savaşa başladı. Kadınlar da bu ağır işte yer almaktan imtina etmediler”.⁶⁸ Bu toparlanmış Haçlılar için Kudüs’ün düşüşünü hızlandırmaya yaramıştır. Haçlılar hızla hareket ederek kullandıkları kazıklar yardımıyla surlarda gedik açmayı başarmışlardır. Devamında keresteden müteşekkil yaptıkları merdiven vasıtasıyla içeri girmeyi başaran Haçlılar, öncesinde kale içine fırlattıkları yanan odunlar sayesinde çıkan yangın ve dumanın oluşturduğu kargaşa ortamından istifade etmeyi başarmışlardır.⁶⁹ Bu durum, Haçlı bakış açısına göre Tanrı’nın yardımıyla gerçekleşmiş⁷⁰ olup Willermus, Haçlıların Kudüs’e girdiği 15 Temmuz 1099 gününü şöyle anlatmaktadır: “Bir Cuma günü, günün dokuzuncu saati idi ve adeta ilahi bir olay gerçekleşmiş gibi görünüyordu, bu imanlı halk Rabbin yaşadığı bu kentte kurtarıcısının zaferi için sadakatle savaşmış ve onun arzularını gerçekleştirmişti”.⁷¹ Kudüs’e giren Haçlılar tarihin görüp görebileceği büyük katliamlardan birini yaptıklarında⁷² Tanrı’nın yolunu hakıyla yürümüş olduklarına kani olmuşlardı. Çünkü batıl inançlarıyla Tanrı’nın kutsalını kirletenlerin ve inanmış Hıristiyanları mahrum bırakanların-bu tasvirler Müslümanlara yönelik kullanılmaktadır-günahlarına kefaretiler olarak kanları dökülmüş ve bu Tanrı’nın adaleti olarak gerçekleşmişti.⁷³ Bilhassa Süleyman Mabedine (Kubbetü’s-Sahre) sığınan Müslümanların katliamı hakkında: “Onca yıldır Süleyman mabedinde Tanrı’ya küfreden putperestlerin kanının, mabette dökülmesi şairane bir adalet”⁷⁴ sözlerini sarf eden Raimundus, Haçlıların kendilerine hak gördükleri yolu, yaptıkları katliamın onuruyla dillendirmektedir. Müellif devamında Tanrı’nın kutsadığı Haçlılar olarak putperestliğe son verip, Hıristiyanlığın cari kılındığını ifade etmekteydi.⁷⁵ Evvelinde ölen azizlerin ruhlarının da inanmışları ve o muzaffer günü görmek adına şehirde dolaştıklarına dair bir inanış gelişmişti.⁷⁶ Willermus konuyla ilgili olarak şunları kaydetmiştir: “Bütün şehirde halkın dinî

⁶⁸ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs’ün Zaptına*, 356-357.

⁶⁹ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 103-104.

⁷⁰ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 103; Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs’ün Zaptına*, 359.

⁷¹ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs’ün Zaptına*, 360; William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/369.

⁷² Anonim *Haçlı Tarihi Gesta Francorum*, 156; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 104-105; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, 179-184; *The Gesta Tancredi of Ralph of Caen*, 142-143.

⁷³ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs’ün Zaptına*, 363; William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/371.

⁷⁴ Raimundus Aquilers, *Haçlılar Kudüs’te*, 207-208.

⁷⁵ Raimundus Aquilers, *Haçlılar Kudüs’te*, 210; Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs’ün Zaptına*, 367.

⁷⁶ Raimundus Aquilers, *Haçlılar Kudüs’te*, 210.

mutlulukla Mesih'i çağırışları duyuluyordu ve adeta Tanrı bizzat düzenlemiş gibi bayram yapıyorlardı".⁷⁷ Bu cümleden hareketle Kudüs kuşatması esnasında yaşanan olayların ilâhî yardımla ilişkilendirilip Haçlı ruhunu perçinlemesi Haçlıları zafiyetten kurtardığı gibi, ortak hareket noktasında da güçlendirmiştir diyebiliriz.

Sonuç

Haçlı seferlerinde din faktörü oldukça çetrefilli, spesifik olaylar içeren ve bu olayların birbirini katman katman bütünleştirdiği olay örgülerinden oluşmaktadır. Haçlıları Papa II. Urbanus Clermont Konsili'nde verdiği vaaz ile seferlere memur kılarken, bunu Tanrı adına ve Tanrı'nın yeryüzü erkini güçlendirmek arzusuyla yaptığını ifade etmiştir. Burada ele alınan din ve dinin motivasyon bağlamındaki tesiri Hıristiyanlığın mevcut mahiyetinden ziyade Haçlı aklının konuyu nasıl ele aldığı ve kronikler vasıtasıyla tarihe mal ettiği mevzusunun odaklanmıştır. Bu cümleden hareketle Haçlı seferleri Hıristiyanlığın ne dediği üzerinden değil o dönemin Papalık makamı ve Batı siyasasının din adına ne dediği/algıladığı üzerinden şekillenmiştir. Seferler Avrupa milletlerini kendi iç çatışmalarını bir kenara bırakarak din kardeşliği üzerinden ve Kudüs'ü putperest veya batıl inançlı gördükleri Müslümanların elinden almak için formatlanmıştır. "Tanrı böyle istiyor" mottosu, Haçlıları dayanak konusunda Tanrı'ya yaslanan bir topluluk yapmanın yanında; Haçlı icraatlarının sorgulanamaz olduğu düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Zira Tanrı için ve Tanrı'nın istediği yolda yapılan her şey onu memnun etmek arzusuyla olduğundan, mevcut durum Haçlılara geniş yelpazede bir tutum ve davranış salâhiyeti bahşetmiştir.

Kudüs'ün kurtarılması yönünde Haçlı fiiliyatını muharrik kılan düşünce, Kudüs'e hac için gelen Hıristiyanların pek çok zorluklarla karşılaşılıyor olmaları yönünde olmuştur. Hatta bu zorluklar çerçevesinde dile getirilen hususlar Hıristiyan hacıların hakaretlere maruz kalması, pek çok taşkınlıkları ve devamında ölümü bile içeren bir sonu gördükleri şeklindedir. Burada Haçlı kaynaklarının aktardığı bu hususu doğrulamak mümkün olmasa da bu durum Haçlıları dinsel açıdan gayrete getiren bir argüman olarak kullanılmıştır. Bu minvalde Kudüs'e yürüme arzusu Haçlılar için, her çekilen zorluğun Kudüs'ü kurtarmak için çekildiği; her yolun Kudüs'e yaklaştıran bir eşik olduğu şeklinde düşünülmüştür. Haçlı inancı bu yönüyle her zorluğu Kudüs'e çıkan bir yol azığı yapmayı başarmış ve bu durum Haçlı arınımlılığına vesile olmuştur.

Haçlıların 1096'dan 1099 yılına değin yaklaşık üç yıl boyunca çeşitli zorluklarla yürüdükleri kutsal yollarını Kudüs'ü zapt ederek taçlandırmaları

⁷⁷ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına*, 367; William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/374-375.

oldukça zor bir sürecin ürünüdür. Haçlıların yorgun ve bitkin olarak Kudüs önlerine geldiğinde seferi nihayete erdirecek gücü/motivasyonu dinî dayanak noktaları ve inandıkları ilâhî yardımların vesilesiyle aşabildiklerini söylemek mümkündür. Çünkü pek çok yılgınlık ve geri çekilmenin Haçlılar için yıkıma dönüşmemesi sadece maddi gerekçelerin bir ürünü değildir. Haçlılar yürüdükleri yolun hakikat olduğuna inanmamış olsalardı, çekilen sıkıntılara göğüs germekte ve toparlanarak ortak hareket etmekte başarılı olamazlardı. Burada şöyle bir soru sorulabilir: Bütün Haçlılar için inanmışlık ölçüsü aynı mıydı? Ya da inanmayanlar da var mıydı? Bu soruya herkes için inanmışlık ölçüsünün aynı olmadığı ve ilâhî yardımlardan ziyade maddi sebeplere sarılan Haçlıların da olduğu cevabı verilebilir. Ancak bir kitle hareketi olarak Haçlı seferlerinin Kudüs'ü zapt etme sürecinde dinin uyarıcı, toparlayıcı ve ortak manevrayı yaptırıcı gücünün Haçlılara sunmuş olduğu motivasyon aşikardır.

Netice itibarıyla Haçlıların Kudüs'ü zapt etme sürecinde Tanrı ve İsa'dan aldıkları güç ve ehliyetle inanç bağlamında kendi meşruiyetlerini inşa ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun Haçlıları harekete geçirici motivasyonu ve kitlesel harekâtta güç temerküzünü sağladığı ve yeri geldiğinde de arttırdığı gözlemlenmiştir. Konuyla ilgili olarak sadece Kudüs'ün zaptı bu makalenin çerçevesini oluşturmuştur; bu perspektiften hareketle Haçlıların İslam beldelerini zapt etme süreçlerinin motivasyonla ilişkisi, şehirler (İznik, Antakya, Urfa vb.) ve seri seferler bazında (I. II. III. Haçlı seferleri vb.) çalışılmayı bekleyen konulardır.

Kaynakça

- Abu'l Farac. *Abû'l-Farac Tarihi*. çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- Albert of Aachen. *Historia Ierosolimitana History of the Journey to Jerusalem*. ed. Susan B. Edgington. Oxford: Clarendon Press, 2007.
- Asbridge, Thomas. *Haçlı Seferleri*. çev. Ekin Duru. İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- Atiya, Aziz S. *Crusade, Commerce and Culture*. Bloomington: Indiana University Press, 1962.
- Attaleiates, Mikhael. *Tarih*. çev. Bilge Umar. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.
- Anonim Haçlı Tarihi Gesta Francorum*. çev. Ergin Ayan. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- The Gesta Tancredi of Ralph of Caen*. çev. Bernard S. Bachrach - David S. Bachrach. England: Ashgate, 2005.
- Brentano, F. Funk. *Les Croisades*. 1934.
- Brett, Michael. *Fâtîmî İmparatorluğu*. çev. Fatih Yücel. İstanbul: Kronik Yayınları, 2021.
- Bryennios, Nikephoros. *Tarihin Özü*. çev. Bilge Umar. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.
- Cahen, Claude. *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*. çev. Mustafa Daş. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016.
- Cheyne, Jean-Claude. *Bizans Tarihi*. çev. İsmayil Yerguz. Ankara: Dost Yayınları, 2016.
- Cobb, Paul M. *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*. çev. Ekin Duru. İstanbul: Say Yayınları, 2018.
- Cox M. A., George W. *Haçlı Savaşları Tarihi*. çev. İhsan Durdu. İstanbul: Ark Yayınları, 2018.
- Çekiç, Ayşe. "İhtiyaca Binaen Çağrılan Peygamber: Haçlı Muhayyilesinde İsa Tasavvuru". *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2024), 195-213.
- Çekiç, Ayşe. *Kudüs'ün Gölgesinde Eyyûbî-Haçlı İlişkileri 1171-1250 (Savaş, Diplomasi ve Barış)*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2020.
- Dawson, Christopher. *Batı'nın Oluşumu*. çev. Dinç Tayanç. İstanbul: Dergah Yayınları, 1997.
- Demirkent, Işın. *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997.
- Diehl, Charles. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. çev. Selim Sezer. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2018.
- Duruy, Victor. *Orta Çağ tarihi*. çev. İpek Kalaycıoğlu. Ankara: Fa Kitap Yayınları, 2022.
- Ebü'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî. *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*. Beyrut: Dârül Kütübül İlmiyye, 1997.

Falk, Avner. *Franks and Saracens Reality and Fantasy in the Crusades*. England: 2010.

France, John. *The Crusades and Expansion of Catholic Christendom 1000-1714*. London: Routledge, 2005.

Fulcher of Chartres. *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*. çev. F.R. Ryan. The University of Tennessee Press: 1969.

Fulcherius Carnotensis. *Kudüs Seferi “Kutsal Toprakları Kurtarmak”*. çev. İlcan Bihter Barlas. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2009.

Hillenbrand, Carole. *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*. çev. Nurettin el-hüseynî. İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.

Hoffer, Eric. *Kesin İnançlılar*. çev. Erkal Güner. İstanbul: Olvido Yayıncılık, 2019.

İbnü'l-Esir, İzzeddin. *el-Kâmil fi'l-târih Tercümesi*. çev. Heyet. İstanbul: Ocak Yayınları, 2016.

Jones, Dan. *Haçlılar: Kutsal Topraklar Uğruna Yapılmış Savaşların Kanla Yazılmış Öyküsü*. çev. Melisa Miller. İstanbul: Kuzey Yayınları, 2020.

Jotischky, Andrew. *Crusading and the Crusader States*. Routledge: 2004.

Kerr, Gordon. *Charlamagne'den Lizbon Antlaşması'na Avrupa'nın Kısa Tarihi*. çev. Cumhuriyet Atay. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2011.

Komnena, Anna. *Alexiad Malazgirt'in Sonrası İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi*. çev. Bilge Umar. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1996.

Kostick, Conor. *The Social Structure of the First Crusade*. Leiden: Brill, 2008.

Lambert, Malcolm. *Ortaçağda Dinsel Sapkınlıklar*. çev. Erdem Gökyaran. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2015.

Michaud, J. F. *Histoire des Croisades*. Paris: 1860.

Michaud, J.F. *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*. çev. Güray Kırpık. Ankara: Lotus Yayınları, 2011.

Morrison, Cecile. *Haçlılar*. çev. Nermin Acar. Ankara: Dost Yayınları, 2005.

Nicolle, David. *Birinci Haçlı Seferi 1096-99*. çev. L. Ece Sakar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013.

Oldenbourg, Zoe. *The Crusades*. New York: 1996.

Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: TTK Yayınları, 2011.

Öz, Mustafa. “Hâkim-Biemrillâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/199-201. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Peter Tudebodus. *Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi Kudüs'e Yolculuk*. çev. Süleyman Genç. İstanbul: Kronik Yayınları, 2019.

Pirenne, Henri. *Avrupa Tarihi*. çev. Sinan Akbaytürk. İstanbul: Selenge Yayınları, 2022.

Polat, Ziya. “Fulcherius Carnotensis'te İslam ve Müslüman Algısı”. *Turkish Studies* 14/1 (2019), 613-632.

Polat, Ziya. “Kudüs Katliamı Bağlamında Haçlı Seferlerinin Sebepleri”. *Milel ve Nihal* 16/1 (2019), 175-198.

Polat, Ziya. “Self-Perception in Fulcher of Chartres: How the Crusaders Saw Themselves”. *Jurnal Al-Tamaddun* 13/2 (2018), 149-160.

Raimundus Aquilers. *Haçlılar Kudüs 'te Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi*. çev. Süleyman Genç. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019.

Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: TTK Yayınları, 2008.

Sırma, İhsan Süreyya. *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2013.

Smith, Jonathan Riley. *The First Crusade and the Idea of Crusading*. London: Continuum, 2003.

Smith, Jonathan Riley. *What Were the Crusades?* San Francisco: Ignatius Press, 2002.

Tudebode, Peter. *Historia de Hierosolymitano Itinere*. ed. J.H.-L.L. Hill. Philadelphia: 1974.

Turan, Osman. *Selçuklular ve İslâmiyet*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010.

Usta, Aydın. *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016.

Willermus Tyrensis. *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği-Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*-. çev. Ergin Ayan. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016.

William Archbishop of Tyre. *A History of Deeds Done Beyond the Sea*. New York: Columbia University Press, 1943.

Zonaras, Ioannes. *Tarihlerin Özeti*. çev. Bilge Umar. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.

Anonymi Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum. thk. Beatrice A. Lees, M.A. Oxford: Clarendon Press, 1924.

